

Національна академія правових наук України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Кафедра кримінального процесу і криміналістики

В. Т. НОР

ВИБРАНІ ПРАЦІ

Харків
«Право»
2015

УДК 343.1
ББК 67.311
Н82

Упорядники:
В. В. Луцик, А. А. Павлишин

Нор В. Т.
Н82 Вибрані праці / В. Т. Нор ; упорядники В. В. Луцик, А. А. Павлишин. – Х. :
Право, 2015. – 784 с.

ISBN 978-966-458-907-6

До видання увійшли вибрані наукові праці вітчизняного вченого-правознавця, талановитого педагога вищої школи, доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії правових наук України Василя Тимофійовича Нора, які не втратили своєї наукової цінності й у наші дні. Це і окремі монографічні дослідження автора, і коментарі законодавства та наукові статті, і тези доповідей на наукових форумах.

Для юристів-науковців і практиків, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться правовою наукою.

УДК 343.1
ББК 67.311

ISBN 978-966-458-907-6

© Нор В. Т., 2015
© Луцик В. В., Павлишин А. А.,
упорядкування, 2015
© Видавництво «Право», 2015

Життєвий і творчий шлях Василя Тимофійовича Нора

У грудні 2015 р. виповнилось 75 років від дня народження та 45 років науково-педагогічної і громадської діяльності визначного українського вченого-правознавця в галузі судоустрою та кримінального судочинства, талановитого педагога вищої школи, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, Заслуженого професора Львівського національного університету імені Івана Франка, академіка Національної академії правових наук України, голови її Західного регіонального наукового центру, старшого радника юстиції, Почесного працівника прокуратури України Василя Тимофійовича Нора.

В. Т. Нор народився 20 грудня 1940 р. на Полтавщині. Після закінчення середньої школи у 1958 р. розпочав трудову діяльність спочатку механізатором місцевого колгоспу, а згодом — завідувачем сільського клубу. З вересня 1959 р. по серпень 1962 р. служив в армії. З вересня 1962 р. по червень 1967 р. — студент юридичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка, навчання в якому він завершив з відзнакою. У березні 1967 р., ще будучи студентом п'ятого курсу денного навчання, був обраний народним суддею Луцького району Волинської області. З вересня 1969 р. по вересень 1972 р. — аспірант кафедри цивільного права і процесу Львівського університету. Під керівництвом відомого вченого-цивіліста і педагога А. М. Савицької В. Т. Нор розвиває набуті під час навчання на факультеті навички науковця-дослідника, навчається педагогічної майстерності. У жовтні 1972 р. він успішно захищає у Київському університеті імені Т. Г. Шевченка дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Майнова відповідальність за шкоду, завдану неправильними службовими діями в галузі адміністративної діяльності» (спеціальність 12.00.03) і з цього часу його наукова, педагогічна і громадська діяльність пов'язана з юридичним факультетом Львівського університету, де він пройшов шлях асистента, старшого викладача, доцента, професора, завідувача кафедри, заступника декана та декана факультету.

У 1989 р. В. Т. Нор захищає дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Правові і теоретичні основи захисту майнових прав у радянському кримінальному процесі» (спеціальність 12.00.09). У 1990 р. йому було присвоєно вчене звання професора.

Загальновідомим є внесок В. Т. Нора у розвиток вітчизняної правничої науки і освіти. Він є автором і співавтором понад 200 наукових та науково-методичних праць, у тому числі 11 монографій, 19 підручників та навчальних посібників, більше 120 наукових статей. Його праці присвячені дослідженню найбільш актуальних проблем правового регулювання, що виникали на певних етапах розвитку вітчизняної держа-

ви і права. У першій половині 70-х рр. минулого сторіччя його наукова діяльність була пов'язана з малодослідженою на той час проблемою цивільної (майнової) відповідальності за шкоду, заподіяну незаконними актами влади, зокрема у сфері адміністративної та слідчо-прокурорської і судової діяльності. Названій проблемі В. Т. Нор присвятив цикл наукових статей (21), а також монографічне дослідження «Имущественная ответственность за неправильные действия должностных лиц» (Львів, 1974. — 216 с.). Результати наукового дослідження цієї актуальної проблеми з великим інтересом сприйняла юридична громадськість. Є вагомі аргументи для висновку, що вони стали каталізатором внесення змін і доповнень до цивільного законодавства щодо врегулювання майнової відповідальності за шкоду, заподіяну незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду, а також великою мірою сприяли стабілізації вітчизняної судової практики в справах про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів влади.

У зв'язку з переходом В. Т. Нора на кафедру кримінального права та процесу, яку він очолив з 1976 р., розширюється і сфера його наукових інтересів. Починаючи з другої половини 70-х рр. його наукові пошуки були звернені до проблеми забезпечення випуску якісної продукції засобами кримінального права, проблем судової психології, етики та доказового права. Він очолює авторський колектив з членів кафедри (Б. О. Кириш, М. В. Костицький, В. П. Лісіцин), який вивчив судову практику всієї України щодо розгляду та вирішення кримінальних справ про випуск недоброякісної продукції і на цій основі опублікував низку наукових статей та монографію «Уголовно-правовые средства обеспечения качества продукции» (Львів : Вища шк., 1987. — 208 с.). Разом з Михайлом Костицьким (нині — визначний вчений-правознавець, професор, академік НАПрН України, народний депутат України II скликання, суддя Конституційного Суду України у відставці) проводить дослідження і публікує низку праць, присвячених використанню психологічних знань у кримінальному судочинстві, у тому числі ґрунтовне дослідження «Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе» (Київ : Вища шк., 1985). Доказам і доказуванню у кримінальному процесі присвячена праця В. Нора «Проблеми теорії і практики судових доказів» (Львів : Вид-во ЛДУ, 1978).

Починаючи з 80-х рр. науковий інтерес В. Т. Нора зосереджується на проблемі захисту майнових прав та законних інтересів потерпілих від злочину. Завдяки ґрунтовним знанням у галузі цивільного права (адже науковець сформувався і входив до правової науки як цивіліст), судової психології та кримінального судочинства він створює концептуальне вчення про захист названих прав за допомогою кримінально-процесуальної форми. Саме цій важливій науковій проблемі присвячені його докторська дисертація та близько 50 наукових праць, у тому числі фундаментальна монографія «Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве» (Київ : Вища шк., 1989. — 265 с.). Внесені й обґрунтовані в цих працях пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного законодавства щодо захисту порушених злочином майнових прав та інтересів потерпілих, були використані в процесі реформування вітчизняного права. Сприйняті вони були і судовою практикою, зокрема Постановою Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1989 р. «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування шкоди, завданої злочином» (проект її був підготовлений В. Т. Норм та О. С. Панєвіним), яка застосовується і сьогодні.

У 1990-х рр. наукова діяльність В. Т. Нора здебільшого пов'язана з проблемами формування правової держави та судово-правовою реформою. У цей період опубліковано низку статей, присвячених з'ясуванню суті судової влади, обґрунтуванню її незалежності та взаємодії з іншими гілками державної влади. Вчений бере активну участь у конституційному процесі, організовує наукові конференції (тільки у Львівському університеті проведено 3 всеукраїнські наукові конференції), присвячені розвитку конституційного процесу та обговоренню проектів Конституції України. Бере активну участь у підготовці Концепції судово-правової реформи в Україні (1992), її нової редакції (1997) у складі сформованої Розпорядженням Президента України робочої групи (розпорядження Президента України № 417/95 рп), а також реалізації її основних положень як член координаційної ради з питань судово-правової реформи при Президентові України (Указ Президента України № 1128/97). У складі робочої групи, сформованої для підготовки проекту нового Кримінально-процесуального кодексу України (розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.03.1996 р.), В. Т. Нор працює над основним законодавчим актом, що регулюватиме кримінальне судочинство в Україні на якісно нових засадах. Після неодноразових доопрацювань він був внесений до Верховної Ради України для прийняття. У цей же час він активно співпрацює з «правовими» комітетами Верховної Ради України як науковий консультант.

У 1992 р. у співавторстві зі знайомими вченими Київської (Шевченківської) правової школи М. М. Михеєнком та В. П. Шибіком підготував перший новітній український підручник для студентів юридичних навчальних закладів «Кримінальний процес України» (К. : Либідь, 1992. — 431 с.), друге видання (змінене і доповнене) якого вийшло в 1999 р. На всеукраїнському конкурсі на краще юридичне видання 1998/99 рр. підручник був відзначений спеціальною відзнакою. Незважаючи на численні зміни і доповнення до кримінально-процесуального законодавства, цей підручник у своїх основних теоретичних положеннях є базовим для студентів-правників і сьогодні. У цей же період В. Т. Нор здійснює наукову редакцію першого науково-практичного коментаря Кримінально-процесуального кодексу України, підготовленого провідними вченими-процесуалістами України М. М. Михеєнком, В. П. Шибіком та А. Я. Дубинським (К. : Юрінком, 1995; 2-ге вид. — 1997; 3-тє вид. — 1999). У складі авторського колективу вчених-юристів Львівського університету здійснює підготовку кількох видань підручника «Основи держави і права» (згодом «Правознавство») для учнів середніх шкіл, технікумів, коледжів та неюридичних навчальних закладів, які були видані українською, російською, угорською та румунською мовами. З прийняттям Конституції України у співавторстві з П. Б. Стецюком (нині суддею Конституційного Суду України) видає навчальний посібник з основних її положень «Конституція — Основний Закон України в запитаннях і відповідях» (Львів ; К. : Кальварія : Абрис, 1996), рекомендований Міністерством освіти України як навчальний посібник для всіх навчальних закладів.

Плідною була наукова діяльність В. Т. Нора і в останнє десятиріччя. У цей період його наукові інтереси були спрямовані як на розвиток вчення про захист прав і законних інтересів потерпілих від злочину кримінально-процесуальними засобами, так і нових наукових напрямів, зокрема вдосконалення процесуального статусу потерпілого, свідків, інституту судових витрат у кримінальному судочинстві, використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ, засади публічності, диспозитивності, змагальності та встановлення істини у кримінальному процесі, стан і перспективи судової реформи та ін. Аналіз та своє бачен-

ня щодо названих проблем вчений дає у численних публікаціях: монографіях, коментарях Кримінально-процесуального кодексу України, наукових статтях, підручниках для студентів-правників. Так, у 2003 р. у співавторстві з А. А. Павлишиним він видає монографію «Судові витрати у кримінальному процесі України» (К. : Атіка, 2003. — 176 с.), у якій комплексно з'ясовано і сформульовано поняття цього процесуального інституту, досліджено історію його розвитку, детально розкрито структуру та проведено класифікацію судових витрат, висвітлено порядок відшкодування всіх їх видів. Побудована на аналізі чинного вітчизняного та зарубіжного законодавства, вивченні судової практики вирішення питання судових витрат, вона стала не лише внеском до науки кримінально-процесуального права, але й практичним посібником для слідчих, прокурорів, суддів при вирішенні питань про судові витрати у своїх рішеннях.

У цьому ж році В. Т. Нор бере участь у складі авторського колективу, який підготував і видав науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України (Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. — К. : Форум, 2003. — 938 с.) — настільну книгу дізнавачів, слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів і, зрозуміло, студентів та викладачів юридичних навчальних закладів. У наступні роки коментар витримав п'ять видань, що свідчить про його науковий рівень та практичне значення.

У колі зору наукових інтересів професора В. Т. Нора в названій період його діяльності знаходяться також проблеми компенсації моральної шкоди, завданої злочинцем потерпілим, захист прав потерпілих від злочину в англо-американській правовій системі та порівняння його із захистом у вітчизняному законодавстві. Власне цій науковій проблемі було присвячене монографічне дослідження «Захист прав потерпілих від злочину в англо-американській правовій системі та кримінальному судочинстві України» (К. : Прав. єдність, 2009. — 192 с.), підготовлене і видане у співавторстві з Н. Федорчуком.

У цей же час вчений бере участь у підготовці з членами Академії правових наук України фундаментального п'ятитомного видання «Правова система України: історія, стан та перспективи», присвяченого проблемам становлення вітчизняної правової системи. У його п'ятому томі «Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні» (за ред. акад. НАПрН України В. В. Сташиса. — Х. : Право, 2008. — 840 с.) він є автором підрозділу «Діяльність органів досудового розслідування щодо захисту майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів потерпілих від злочину». У ньому В. Т. Нор проаналізував чинний кримінально-процесуальний механізм правового регулювання цього захисту на досудовому розслідуванні кримінальних справ, виявив його «вузькі» місця та недоліки правозастосовчої практики, вніс конкретні пропозиції законодавцеві, спрямовані на вдосконалення названого правового механізму, зокрема необхідність прийняття окремого закону, згідно з яким відшкодування завданої злочинцем шкоди у передбачених ним випадках мало би покладатися на державу, що було задекларовано у новому кримінальному процесуальному законодавстві України (КПК 2012 р.) як одна з форм відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні (ст. 127 КПК).

Є різні способи визнання наукових здобутків і заслуг — офіційні й неофіційні. Важкодоступний і найпочесніший з них досягається тоді, коли певну наукову проблему нерозривно пов'язують з іменем вченого. Далеко не кожний вчений може пи-

шатись таким визнанням. Не лише в Україні, але й на всьому пострадянському просторі немає жодного дослідника, який би, торкаючись проблеми відшкодування шкоди, завданої незаконними актами (діями) влади чи злочинною діяльністю, не ознайомився з працями В. Т. Нора і не посилався на них. Власне розроблене ним, а згодом і його учнями (А. Бойком, Б. Ващук, М. Гошовським, М. Гузелою, Р. Корякіним, О. Крикуновим, І. Татариним, Г. Фединяк, Н. Федорчуком та ін.), вчення про захист майнових прав та законних інтересів потерпілих від різного роду деліктів і особливо злочинів стало тим ідейним стрижнем, навколо якого і сьогодні тривають творчі дискусії, формулюються плідні висновки та наукові положення. Це вчення стало виразником і втіленням конституційної ідеї — «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3 Конституції України) та основою наукової школи, мету і завдання якої становить наукове обґрунтування необхідності зміцнення правових гарантій належного захисту майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів осіб, які потерпіли від різного роду деліктів, і передусім — від кримінальних правопорушень.

У науці В. Т. Нора не обмежується однією-двома науковими проблемами в галузі кримінального судочинства та судоустрою. Він також бере участь у дослідженні актуальної завжди й особливо для сьогодення проблеми доказів і доказування у кримінальному провадженні щодо можливості і необхідності використання насамперед професійними суб'єктами кримінального судочинства (прокурорами — державними обвинувачами, адвокатами-захисниками, суддями) криміналістичних знань і можливостей, зокрема криміналістичної техніки, тактики і методики, під час розгляду кримінальних справ у суді. Результатом цього дослідження стала публікація в співавторстві з вченим-криміналістом І. І. Когутичем науково-практичного посібника «Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ» (Львів ; К. : Тріада плюс : Алерта, 2010. — 428 с.), монографії «Використання непрямих доказів у кримінальному судочинстві України» (Тернопіль : Полінвест, 2011. — 206 с., у співавт. з М. В. Багрієм). Кілька цікавих наукових розвідок зробив вчений і про погляди патрона Львівського національного університету — Івана Франка на йогочасний суд і судочинство та засади їх функціонування, що знайшли свій вираз у його літературних творах. Великий Каменяр відстоював упровадження до судочинства демократичних засад, немало з яких, власне, стали реальністю в незалежній Україні.

Вагомим і цінним є також внесок В. Т. Нора в підготовку підручників і посібників з низки навчальних дисциплін криміналістичного спрямування для студентів-правників. Як уже згадувалось, він є одним із трьох співавторів базового підручника з кримінально-процесуального права «Кримінальний процес України» (К. : Либідь, 1992; 2-ге вид. — 1999. — 536 с.). Під його керівництвом та за участю були підготовлені і видані навчальні посібники з кримінального процесу, які мають гриф МОН України, зокрема: «Кримінальний процес України : практикум» (К. : Ін Юре, 2008. — 232 с.; 2-ге вид., змін. і допов. — 2015. — 320 с.), «Кримінальний процес України : тестові завдання» (К. : КНТ, 2009. — 376 с.). За його науковою редакцією та участю були підготовлені підручники і навчальні посібники з прокурорського нагляду (Прокурорський нагляд в Україні : навч. посіб. — Львів : Тріада плюс, 2002; 2-ге вид. — 2005. — 352 с.; Прокурорський нагляд в Україні : підручник. — К. : Ін Юре, 2011. — 592 с.); з організації судових і правоохоронних органів (Судові і правоохоронні

органи України : підручник. — К. : Ін Юре, 2010. — 240 с.). За названими та багатьма іншими підручниками і навчальними посібниками, підготовленими під керівництвом і за участю В. Т. Нора, навчаються не лише студенти-правники, вони стали в пригоді і практичним працівникам-юристам.

З прийняттям у 2012 р. нового КПК України за участю В. Т. Нора був підготовлений перший в Україні науково-практичний коментар цього кодифікованого закону (Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. — К. : Юстініан, 2012. — 1224 с.), який сьогодні є одним із найавторитетніших видань у цьому жанрі.

Науковий потенціал В. Т. Нора знаходить своє застосування також у підготовці низки законопроектів у складі робочих груп, сформованих Президентом України, Кабінетом Міністрів України. Зокрема, Концепції судово-правової реформи (1992, 1996, 2010), проекту Кримінально-процесуального кодексу України, нової редакції Закону України «Про судоустрій» (2002), новоприйнятого Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (2010) та ін. На звернення Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Генеральної прокуратури України він систематично дає свої висновки, зауваження і пропозиції щодо проектів їх рішень, постанов, методичних матеріалів.

У науковій школі, яку очолює професор В. Т. Нор, переважно в аспірантурі ведеться підготовка правознавців вищої кваліфікації — кандидатів і докторів юридичних наук. У даний час на кафедрі в аспірантурі навчаються 23 аспіранти. Тільки під його керівництвом та науковим консультуванням підготовлено і захищено 30 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата та 2 дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Сьогодні вчений веде підготовку як науковий керівник ще 5-х кандидатів наук та здійснює наукове консультування 3-х докторів юридичних наук. Він систематично запрошується спеціалізованими вченими радами, які діють в Україні, для опонування дисертаційних досліджень здобувачів наукового ступеня доктора і кандидата юридичних наук за спеціальностями 12.00.09 та 12.00.10. Тривалий період він очолює спеціалізовану вчену раду із захисту кандидатських та докторських дисертацій у Львівському національному університеті імені Івана Франка, є членом спеціалізованої вченої ради у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

В. Т. Нор — відомий в Україні та за її межами організатор юридичної науки та освіти. Понад 20 років він очолював юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (з лютого 1973 р. по лютий 1976 р. — заступник декана факультету, а з листопада 1980 р. по грудень 1990 р. та з травня 1994 р. по березень 2002 р. — декан факультету) — найдавнішу в Україні та на теренах Східної Європи, одну з провідних правничих шкіл України. Сьогодні Львівська (Франкова) правнича школа має вагомі здобутки у підготовці фахівців-юристів високої кваліфікації, багато з яких стали відомими державними діячами: парламентарями, суддями Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, працюють на відповідальних посадах у Генеральній прокуратурі України, СБУ, МВС України. Не менш плідними є її досягнення і в юридичній науці та підготовці наукових кадрів. Завдячуючи такій діяльності, юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка користується високим авторитетом і визнанням як в Україні, так і за її межами. Свій вагомий

внесок у таке визнання зробив його тривалий керівник — В. Т. Нор. Власне, за видатні заслуги в підготовці юридичних кадрів йому була присуджена Премія імені Ярослава Мудрого (2002).

Майже 40 років вчений очолює кафедру кримінального процесу і криміналістики Львівського університету (до 1999 р. — кафедру кримінального права і процесу). Його організаторські здібності, вимогливість до себе і членів колективу кафедри, поєднана з толерантністю та доброзичливістю, стали запорукою створення знаної в Україні кримінально-процесуальної школи, авторитет якої у кримінально-процесуальній науці є загальноновизнаним.

Визнанням особистих наукових та освітянських заслуг В. Т. Нора став факт обрання його членом Національної академії правових наук України: спочатку членом-кореспондентом (грудень 2000 р.), а у вересні 2009 р. — дійсним її членом (академіком) по відділенню кримінально-правових наук. З утворенням Указом Президента України її Західного регіонального наукового центру постановою президії НАПрН України № 70/4-2 від 26 березня 2010 р. його призначено головою названого центру, основним завданням якого є планування та координація науково-дослідної діяльності членів академії, які працюють у Західному регіоні України, та сприяння органам державної влади і місцевого самоврядування у здійсненні ефективної правової політики у цьому регіоні.

В. Т. Нор — талановитий педагог вищої професійної школи. Він читає лекції студентам з курсу «Кримінально-процесуальне право України», спеціальних курсів «Теорія і практика доказів і доказування у кримінальному провадженні», «Актуальні проблеми кримінального провадження», «Альтернативні способи вирішення деліктів у кримінальному провадженні» (для студентів-магістрів). Своїми глибокими за змістом, яскравими за формою лекціями, практичними та семінарськими заняттями, батьківським ставленням до студентів та щедрістю своєї душі він здобув вдячність та глибоку пошану багатьох поколінь випускників Львівської правничої школи і своїх колег.

Поряд із науково-педагогічною діяльністю В. Т. Нор упродовж багатьох років бере участь у державницько-громадській діяльності. Тривалий час він був головою, а згодом — членом кваліфікаційної комісії суддів Львівської області, членом Вищої ради юстиції України (1998–2004), членом ради Спілки юристів України, членом Науково-консультативної ради при Верховному Суді України, Науково-консультативної ради при Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Науково-методичної ради при Генеральній прокуратурі України, членом експертних рад з правознавства Вищої атестаційної комісії України та Державної акредитаційної комісії України, членом Ради юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ України. Він є відповідальним редактором наукового видання «Вісник Львівського університету. Серія юридична», членом наукової ради журналу «Право України», членом редакційних колегій таких провідних українських юридичних журналів, як «Вісник прокуратури», «Адвокат», «Вісник кримінального судочинства», низки інших фахових видань.

Багаторічна сумлінна праця В. Т. Нора, його вагомий внесок у розвиток вітчизняної юридичної науки і освіти, підготовку висококваліфікованих кадрів-юристів, формування судової влади та правової державності в цілому були відзначені державними, відомчими та громадськими нагородами і почесними відзнаками. Йому присвоєне почесне звання «Заслужений юрист України» (1998), він нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2003), Почесною грамотою Кабінету Міністрів

України (2000), Грамотою Верховної Ради України (2009), відзначений відомчими почесними відзнаками: Верховного Суду України «За вірність закону» (2006), Міжнародного фонду юристів України (2000), Вищої ради юстиції України (2002), грамотами Міністерства освіти і науки України та його почесною відзнакою «Відмінник освіти України» (2003). За вагомий внесок у підготовку висококваліфікованих кадрів для прокуратури Генеральною прокуратурою України йому присвоєно класний чин — старший радник юстиції та звання «Почесний працівник прокуратури України» (2001). Неодноразово відзначався грамотами і подяками Голови Львівської обласної державної адміністрації, Львівської обласної ради та Львівської міської ради. В. Т. Нор є Заслуженим професором Львівського національного університету імені Івана Франка.

Своє 75-річчя В. Т. Нор — визначний вітчизняний вчений-правознавець і педагог, громадський діяч зустрічає у розквіті своїх творчих сил, сповнений життєдайної енергії, оптимізму та віри у нові досягнення, успіхи своїх учнів і колег та гідне майбутнє України.

В. В. Луцик, А. А. Павлишин

Розділ I

Монографічні видання,
навчальні посібники,
коментарі

ИМУЩЕСТВЕННАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НЕПРАВИЛЬНЫЕ ДЕЙСТВИЯ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ*

ВВЕДЕНИЕ

Среди правовых средств, направленных на борьбу с правонарушениями в деятельности государственного аппарата, важную роль играет гражданское законодательство, предусматривающее ответственность за нарушение имущественных прав граждан и организаций.

В литературе по советскому гражданскому праву институт обязательств, возникающих вследствие причинения вреда, получил достаточно широкое освещение. Вопросам же ответственности за вред, причиненный неправильными действиями в области административного управления, правосудия и высшего государственного надзора, т. е. актами власти, наша цивилистическая наука уделяет еще недостаточно внимания. Несмотря на их важность, эти вопросы до сих пор не были предметом монографического исследования.

Кроме того, изучение судебно-арбитражной практики по применению норм, содержащихся в ст. 89 Основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик и соответствующих статьях республиканских гражданских кодексов, показывает, что имеют место случаи неправильного решения спорных имущественных правоотношений, возникающих между гражданами и организациями, с одной стороны, и органами административного управления или судебно-прокурорскими органами — с другой.

Ошибки, допускаемые судебно-арбитражными органами, при разрешении таких споров, в основном можно свести к трем группам:

1) неправильно определяется сфера действия правил ст. 89 Основ. Нередко имущественные споры решаются без учета характера вредоносной деятельности, по одному лишь признаку причинения вреда работниками государственного учреждения. Кроме того, не всегда проводится достаточно четкое разграничение и внутри государственно-властной деятельности — между государственным управлением, с одной стороны, и осуществлением правосудия и высшего государственного надзора — с другой, что имеет в настоящее время принципиальное значение для решения спора по существу;

2) не всегда учитывается наличие специальных оснований имущественной ответственности за вред, причиненный неправильными актами власти;

3) возлагается ответственность на судебно-прокурорские органы без учета правил, содержащихся в ч. 2 ст. 89 Основ гражданского законодательства.

* Друкується за: Нор В. Т. Имущественная ответственность за неправильные действия должностных лиц. — Львов: Вища школа, Изд-во при Львов. ун-те, 1974. — 216 с.

Это деление в основном и определило структуру настоящей работы.

Анализируя нормативные акты, судебную, арбитражную и административно-хозяйственную практику их применения, автор вносит предложения относительно дальнейшего совершенствования действующего законодательства в направлении более полной и всесторонней защиты имущественных и личных прав граждан и организаций.

Так как монографическое исследование столь сложной и важной темы предпринимается впервые, не исключено наличие в нем спорных положений. Не претендуя на окончательность своих выводов, а также учитывая возможность более полного и всестороннего освещения затронутых проблем, автор будет благодарен за высказанные о работе суждения.

ГЛАВА ПЕРВАЯ
ПОНЯТИЕ И СФЕРА ПРИМЕНЕНИЯ
ИМУЩЕСТВЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРИЧИНЕНИЕ ВРЕДА
НЕПРАВИЛЬНЫМИ АКТАМИ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ВЛАСТИ

§ 1. Понятие и значение имущественной ответственности
за причинение вреда в области административного управления

Всемерная охрана имущественных и личных прав и законных интересов граждан и социалистических организаций является одной из важнейших задач советского государства. Она осуществляется нормами всех отраслей социалистического права соответствующими каждой из них способами. Так, уголовно-правовая охрана имущественной сферы граждан и социалистических организаций осуществляется с помощью санкций, направленных против личности нарушителя и, как правило, носит репрессивный характер. Аналогичный характер имеют и административно-правовые способы. Последовательная и полная охрана указанных прав предполагает, прежде всего, устранение отрицательных имущественных последствий правонарушения, что обеспечивается в основном мерами гражданского права, которые играют поэтому важную роль в общей системе средств, используемых государством для охраны имущественных прав граждан и социалистических организаций. Одним из таких средств и является гражданско-правовой институт обязательств, возникающих вследствие причинения вреда.

Институт обязательств, возникающих вследствие причинения вреда, предусмотренный главой 12 (ст. 88–94) Основ гражданского законодательства и соответствующими нормами гражданских кодексов союзных республик, занимает в гражданском праве особое положение. В то время как другие институты этой отрасли устанавливают правовые формы для нормальных экономических процессов, связанных с производством, обращением и распределением, институт возмещения вреда служит правовым оформлением реакции государства на противоправное поведение субъектов права, в результате которого наносится имущественный вред другим лицам.

Однако не всякий факт причинения вреда может служить основанием для приведения в действие норм рассматриваемого института. Если вред является результатом неисполнения или ненадлежащего исполнения должником своих обязанностей, то в таком случае юридическим основанием для возмещения возникших убытков служат нормы права, регулирующие соответствующие договорные отношения. Равным образом не приводятся в действие нормы, регулирующие обязательства по возмещению вреда, и в том случае, если имущество одного лица перешло в незаконное владение другого и на момент разрешения спора имеется в натуре. В таком случае собственник вправе истребовать имущество по правилам ст. 28 Основ (ст. 144–150 ГК УССР, ст. 151–157 ГК РСФСР), регулирующих защиту права собственности. Следовательно, основанием для приведения в действие норм института обязательств, возникающих вследствие причинения вреда, является противоправное причинение вреда лицом, которое не состоит в договорных отношениях с потерпевшим, а если и состоит, то вред возник независимо от этих отношений. Правовая связь между причинителем вреда и потерпевшим в этих обязательствах устанавливается лишь с момента совершения правонарушения и в результате его.